

BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest

36

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

MUSEUM VEST

Forlaget Liljebjerget 2024

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Uddannelses- og
Forskningsstyrelsen retningslinier.

Redaktion

Claus Feveile
Henrik Lundtofte
Maria Knudsen
Mette Søvsø
Michael Alrø Jensen

Layout: KIRK & HOLM
Copyright: 2024 Forlaget Liljebjerget

Illustration på forsiden

Pilgrismærke fra Skt. Guilhem le Desért i Frankrig
tabt i Sviegade i Ribe (1200-tallet).

Liljebjerget er Museum Vests forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om
og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISSN 2445-8147

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og
gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Tobias B. Skowronek and Riia M. Chmielowski

**Geochemical constraints on the provenance of Viking Age
soapstone finds from Ribe, Denmark 04**

Mette Højmark Søvsø

**Pilgrimstegn, valfart og rituel praksis
– en analyse af de danske fund 22**

**Pilgrim badges, pilgrimage and ritual practice
– an analysis of the Danish finds 59**

Irene Bach Hoppe og Luise Ørsted Scharff Brandt

**Når skindet afslører. Artsbestemmelse af
sværdskejer og punges fra middelalderens Ribe 61**

**What skin can reveal. Species definition of sword
scabbards and coin pouches from Medieval Ribe76**

Morten Jensen og Bente Grundvad

Hospitalsbunkeren i Vognbølsparken 77

The hospital bunker in the Vognbølspark95

Hospitalsbunkeren i Vognsbølparken

Af Morten Jensen og Bente Grundvad

I august 2023 blev en hospitalsbunker fra 2. verdenskrig genåbnet og undersøgt i Vognsbølparken i Esbjerg. Undersøgelsen foregik som et samarbejde mellem Foreningen Esbjerg i Atlantvolden og Sydvestjyske Museer (efter 1. januar 2024 Museum Vest). Dette samarbejde blev etableret så man, på bedst mulig måde, kunne begynde at registrere levn fra 2. verdenskrig på lige fod med andre fortidsminder på arkæologiske udgravninger. Som en del af dette samarbejde blev en lille forskningsudgravning af en lukket hospitalsbunker planlagt, idet der var mange ubesvarede spørgsmål tilknyttet denne bunker. I den tyske "Baufortschrittmeldung" står bunkeren beskrevet som færdigbygget den 28. august 1944, men den var endnu ikke overgivet til de tyske tropper den 15. januar 1945. Formålet med udgravningen og åbningen af bunkeren var således, blandt andet, at afklare, om hospitalsbunkeren var færdigbygget og taget i brug, men også at dokumentere bevaringsstilstanden via opmåling og fotografering, og for at få et indblik i de tyske hospitaler og deres kapacitet¹⁾.

Følgende artikel vil redegøre for resultaterne af den undersøgelse og registrering, der blev foretaget i de fire dage, hvor der var adgang til bunkeren (fig. 1). Hospitalsbunkeren vil danne ramme for en gennemgang af hospitalsvæsnene i Esbjerg og på Fanø under den tyske besættelse af Danmark fra 1940-1945. Desuden vil undersøgelsen danne grundlag for en kort diskussion af museumslovens revision af bestemmelser om beskyttede fortidsminder efter 1865.

Hvad bunkerne fortæller

Den 9. april 1940 ankom de første tyske soldater til Torvet i Esbjerg, og byen var fra da af besat (Holstein 1979, 7). I løbet af den tyske besættelse blev Esbjerg, grundet byens strategiske betydning, et af de mest befæstede områder i Danmark og et af tyngdepunkterne i det tyske

invasionsforsvar af Den Jyske Halvø. (Bonvig 1976, 115). Mange store anlæg med bygninger og bunkere kan stadig ses overalt. For nogle er de grimme bygningsværker, der burde rives ned, mens de for andre er vigtige, didaktiske påmindelser om en tid, der ikke må glemmes.

Fig. 1.

Formanden for Foreningen Esbjerg i Atlantvolden, Morten Jensen, er uddannet bygningskonstruktør og har opmålt hospitalsbunkeren sammen med resten af foreningen og afrapporteret undersøgelsen, som findes i Museum Vest's arkiv (SJM 1308). Herudover blev bunkeren 360 grader fotograferet af Nikko Derbyshire. Foto: Museum Vest.

The chairman of The Association for Esbjerg on the Atlantic Wall, Morten Jensen, is a qualified architectural technologist and construction manager and carried out a survey of the hospital bunker together with other association members and the investigation rapport can be found at Museum West archive (SJM 1308). Furthermore, the bunker was photographed in 360 degrees by Nikko Derbyshire. Photo: Museum Vest.

I juni 2022 blev den automatiske beskyttelse af fortidsminder efter 100 år fjernet for fortidsminder, der er opført i år 1865 eller senere (<<https://slks.dk/omraader/kulturarv/information-til-ejere/-brugere/revision-af-museumslovens-bestemmelser-om-beskyttede-fortidsminder-i-2022>> [tilgået 21-09-2024]). Det betyder i praksis, at blandt andet bunkerne ikke bliver fredet i 2045. Hovedparten af de tyske bunkere hører under det standardiserede Regelbauten-program, som bestod af flere hundrede standardbunkers, hvor hospitalsbunkeren i Vognsbølparken var af typen "Regelbau 639". På trods af at hospitalsbunkeren i Vognsbølparken var én af flere af denne type,

er der flere specifikke spørgsmål forbundet med byggeriet og opførelsen af netop denne hospitalsbunker.

Det var bl.a. et formål med undersøgelsen at få afklaret, hvorfor bunkeren var angivet med samme antal kubikmeter beton som bunkeren af samme type på hjørnet af Skjoldsgade og Kirkegade under KFUM/KFUK. Skjoldsgadebunkeren er udført med en mindre teknik-kælder til spildevandshåndtering, hvilket sjældent blev udført. Den tredje bunker af denne type i Esbjerg, beliggende på den tidligere Esbjerg Flyveplads, i Kjersing er angivet med 300 kubikmeter lavere

betonforbrug end de to andre og er udført uden denne teknikkælder.

Bunkeren i Vognsbølparken var blot et af adskillige bunkeranlæg, der blev bygget eller planlagt til de mange tyske tropper i Esbjerg og på Fanø som forberedelse på potentielle kamphandlinger, hvis de vestlige allierede skulle forsøge at invadere den jyske vestkyst. Ud over bunkeranlæg oprettedes et hospitalsområde i Kirkegade.

Hospitalsbunkeren i Vognsbølparken

Bunkeren i Vognsbølparken er som nævnt af typen Regelbau 639, Grosser Sanitäts-Understand (hospitalsbunker) og fik byggenummer 75099 (alte: 2914). Bunkermodellen var bygget i styrkeniveau "B", "Ständig" hvilket betyder, at ydervægge samt tag er to meter tykke. Bunkeren blev designet til den tyske hær, og i alt blev der bygget 14 af denne type i Danmark (Baufortschrittmeldung, NARA, RG 242, T-78 Microfilm rulle 625). I Esbjerg er den ene af de tre bunkere af denne type åben og tilgængelig. Den ligger i Kjersing og var tilknyttet Luftwaffe på Esbjerg Flyveplads. Den anden, der tilhørte marinen, lå i Skjoldsgade/Kirkegade. Den tredje ligger gemt i Vognsbølparken, der i dag er et rekreativt område. Hospitalsbunkeren i Vognsbølparken er næsten helt underjordisk. Kun en 1,5 m flad, rektangulær forhøjning afslører, at der gemmer sig en bunker under jorden. Skyggekort afslører tydeligt "bakken", men der er også antydninger af den gamle ambulancevej, som løber forbi bunkerens facade.

Bunkeren blev efter befrielsen i 1945 rømmet for udstyr, men alt tyder på, at den stod åben i en kortere årrække. Hvornår den præcist blev tildækket er uvist, men det formodes at være sidst i 1940'erne eller i begyndelsen af 1950'erne (fig. 2).

Hospitalsbunkerne af type 639 følger i hovedtræk de samme standarder (fig. 3). Der var to indgange til bunkeren (rum 1 og 15), hvor man som det første blev mødt af et skydeskår, hvorfra indgangene kunne forsvares. Herefter gik man ind i en gasluse (rum 2 og 13), hvor krigsgasser kunne udelukkes fra bunkeren. I gasluserne befandt

Fig. 2.

Fotografi af bunkeren i Vognsbølparken før den blev dækket til. Før undersøgelsen var det uvist, præcis hvilken bunker fotografiet viste. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv. Fotograf ukendt.

Photograph which was identified as being taken at the Vognsbølparken site and shows the excavated bunkers entrance façade a short time after liberation. Photo: Esbjerg town history archive. Photographer unknown.

hospitalsbunkerens to toiletter sig. Gik man ind ad indgangen til højre, var der yderligere adgang til et mindre baderum. Fortsatte man ligeud, kom man ind i sygestuen for gasforurenedede sårede (rum 4). Ud fra de bevarede bolthuller i væggene kunne man se, at der havde været ti sygesenge fordelt på fem køjesenge. I sygestuen blev der fundet flere rester af de oprindelige klapsenge. Delene bekræfter, sammen med boltafstandene på væggene, at det var de tyske "Marine Klapbetten", der var blevet anvendt. Fra rum 4 var der adgang til operationsstuen (rum 5), hvorfra der var adgang til yderligere fire rum. Et beboelsesrum til henholdsvis læger (rum 7) og sygeplejersker (rum 6), en sygestue (rum 8) og et modtagelsesrum (rum 9), hvor der skulle foretages triagering af patienterne.

Til venstre for modtagelsesrummet var teknikrummet (rum 10) med vandtank, luftvarmer, ventilator, gasfilter samt pumpe til den brøndboring, som var udført i rummet. I rum 10 var der ligeledes en muret kølevandstank til bunkerens nødstrømsgenerator-. Alle elementer var der stadig rester af i 2023. Fortsatte man forbi kølevandstanken kom man ind i nødstrømsrummet (rum 11), hvor der stod en generator, mens brændstoffet havde stået i et tilstødende rum (rum 12). Kom man i stedet fra den venstre indgang (rum 15), kunne man gå til højre ind i bunkerens anden gassluse, hvorfra det var muligt at gå videre ind i de ovenfor beskrevne dele af bunkerens. Der var dog også adgang til bunkerens fyrrum (rum 14), hvorfra bunkerens blev forsynet med centralvarme og varmt vand²⁾.

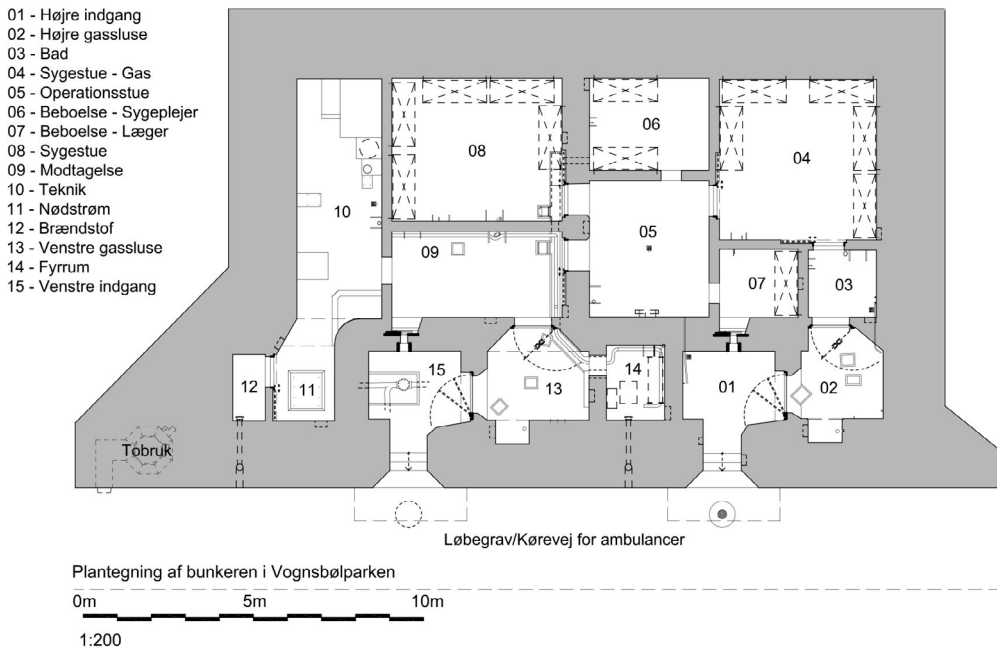

Fig. 3.

Plantegning af hospitalsbunkerens i Vognsbølparken. Tegningen er udført på baggrund af de opmålinger og registreringer, der blev foretaget i august 2023. Opmåling: Morten Jensen, Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

Plan of the hospitalbunker at Vognsbølparken. The drawing is based on the survey and registration in August 2023. Drawing: Morten Jensen, Association of Esbjerg on the Atlantic Wall.

Vægge

Bunkerens vægge stod som bræddeforskallet, in situ-støbt beton. Hovedparten af væggene var malet med gul eller hvid maling, formentlig kalkmaling. Indgangsrummene (Rum 01, 02, 03, 13 og 15) var malet hvide, mens resten af bunkerens rum havde gul bemaling. I de gule rum var der ved de fleste håndvaske malet hvide felter, og enkelte andre steder var der detaljer med hvid.

På sygestuerne samt i beboelsesrummene stod betonvæggene rå, hvor der tidligere havde været køjesenge. Det er typisk for tyske bunkeranlæg, at der ofte er lavet en vægbeklædning ved sengene. Vægbeklædningen kunne udføres af flere materialer, men i Danmark ses vægbeklædning ofte udført i bløde træfiber-plader, som var opsømmet på lister, der var fastgjort til betonvæggene. I sygestuen (rum 04) fandtes der få rester af lister til vægbeklædning på de rå vægge. Listerne var spinkle og har næppe været kraftige nok til at klare sømning af bræddebeklædning, hvorfor det formodes, at beklædningen bestod af malede eller rå træfiberplader.

Lofter

Bunkerens lofter var standard IPE-profiljerner med tynde stålplader imellem. Alle lofterne var malet, og til vores store overraskelse var hovedparten af lofterne malet med selvlysende maling. Selvlysende maling blev oftest brugt i bunkeranlæg med vigtige funktioner, men selv her ses det sjældent udført i så stort et omfang. Kun rum 01, 14 og 15 var malet med almindelig maling.

Den selvlysende, eller fosforescerende, maling blev aktiveret ved belysning. Når lyset blev slukket, afgav malingen lys i form af et grønt skær (fig. 4). Malingen afgav mere lys, jo kraftigere lys den var blevet ramt af. Ved undersøgelsen og gennemgangen af

Vognsbølbunkereren blev alt elektrisk belysning tændt, så malingen blev "ladet op". Da lyset blev slukket, lyste malingen så kraftigt op, at man kunne læse i en bog. Ved strømsvigt i bunkereren kunne en igangværende operation således stadig helt eller delvist fortsætte uden elektrisk lys. Maling af lofterne i fosforescerende maling var noget af det sidste, der blev udført ved indretningen af bunkereren, hvilket gav sig til kende ved, at der var malingsrester på enkelte lampemontager og ved, at der ikke var malet fuldt ud bag enkelte af lamperne.

Lofterne i bunkereren havde forskellige bevaringsgrad fra rum til rum. I sygestuen, rum 04, var der forholdsvis stor tæring i stållofterne, og malingen var skønsomt ca. 40% bevaret. I de øvrige rum var bevaringsgraden svingende fra omkring 60-95%.

Gulve

I sygestuer, operationsrum, beboelsesrum og modtagelsen (rum 04-09) var der lagt klinker på gulvene. Klinkerne fremstod brunlige til sorte, og de var en smule porøse og bløde. Typen lignede samme klinke, som i stort omfang blev brugt i bunkere til vigtige formål som kommando, kommunikation og lignende. De er beskrevet på tyske byggetegninger som en asfaltflise (BAMA, RM45/II 461 - L487, Wand- und Deckenverkleidung). Det vides ikke, hvorfor denne type flise eller klinke blev brugt, men det kan have sammenhæng med den støj, de tyske, sømbeslæede militærstøvler må have frembragt.

Øvrige gulve i bunkereren fremstod som rå beton, og det formodes, at de blev udført som et slidlag efter bunkereren blev støbt.

I enkelte rum var der udført gulvkanaler til varmerør med tilbageløb mod fyrrummet. Kanalerne var dækket med delvist intakte betonlåg. Øvrige huller i gulve så ud til at have

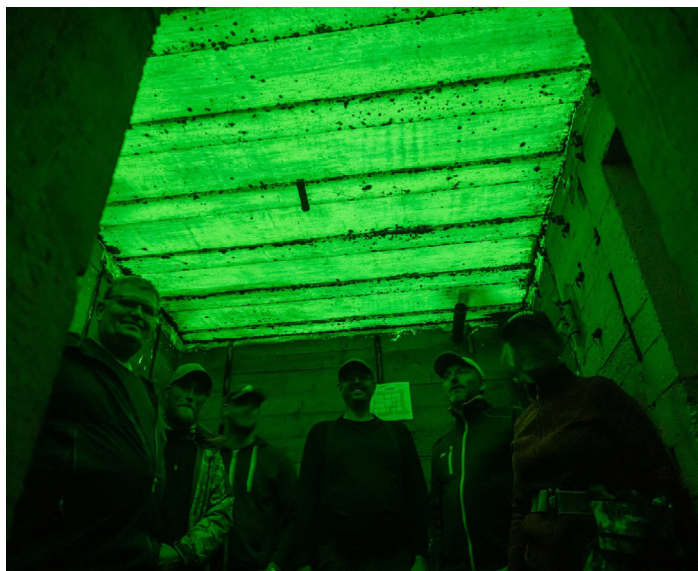

Fig. 4.

Selvlysende loft i beboelsesrummet for læger (rum 07). Gruppetoet viser nogle af foreningens medlemmer. Fra højre: Per Yde Kristensen, Martin Jensen, Mathias Nielsen, Morten Søllegaard Jensen, Nikko Derbyshire og Elsebeth Schønmann Løjborg. Foto: Mikkel Rindholt, Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

Phosphorescence ceiling in the doctor's living quarters (room 07). The photo shows some of the members of the association. From the Right: Per Yde Kristensen, Martin Jensen, Mathias Nielsen, Morten Søllegaard Jensen, Nikko Derbyshire and Elsebeth Schønmann Løjborg. Photo: Mikkel Rindholdt, Association of Esbjerg on the Atlantic Wall.

Fig. 5.

Foto af dørramme og udsparring i væg i modtagelsen (rum 09) for skydedør type 26P8. Foto: Morten Jensen.

Photo of door frame and wall cavity for reenforced sliding door type 26P8. Photo Morten Jensen.

været afdækket med træbrædder. I venstre gassluse (rum 13) fandtes et enkelt tilbageværende eksempel på dette.

Døre og ståldele

Alle dørblade blev fjernet efter krigen, men næsten alle karme var på plads, hvorfor det var muligt at identificere de fleste af de

dørtyper, der havde været monteret i bunkerens. Bunkerens to skydeskår ved indgangene var af ukendt type. Typen er dog meget brugt i Danmark og hovedsageligt fundet her. Begge skydeskår var intakte (fig. 5).

Bunkerens ståldele var, bortset fra dørblade og en enkelt dørramme, intakte og ikke forsøgt

skrottet efter krigen. Alt stål havde som minimum rustpletter. Noget stål var fuldstændig rustdækket, men uden gennemtæring.

Afløbsinstallationer

Der var udført gulv afløb, afløb til to toiletter samt afløb til seks håndvaske. Ved venstre indgang (rum 15) var der lavet en grav i gulvet, hvor et større afløbsrør var synligt. Røret havde en renselem, der var boltet på røret, hvorefter afløbsrøret delte sig i to, der hver var udstyret med stopventiler. Den ene forgrening forsvandt ind under rum 11, og den anden forsvandt ud af bunkeren mod løbegraven. Det kunne ikke

konstateres, hvilket eller hvilke kloaksystemer de to ledninger var tilkøbet.

Angående spørgsmålet om bunkerens forøgede betonforbrug var der mistanke om, at bunkeren var udført med en mindre teknik-kælder til håndtering af spildevand ligesom bunkeren i Skjoldsgade. Dette blev afkræftet, og det vides derfor ikke, hvorfor bunkeren blev opført i Baufortschrittmeldung (BFM) med et forøget betonforbrug på ca. 300 m³. Det er kendt, at der er fundet fejl i BFM, så det kan der muligvis også være tale om i dette tilfælde.

Fig. 6.

Ældre fotografi fra en ukendt bunker, der viste sig at være fra bunkeren i Vognsbølparken. Billedet viser den venstre gassluse før bunkeren blev tømt for inventar. Indgangen til fyrrummet ses i midten og viser både en porcelænhåndvask og den ene ende af varmtvandsbeholderen. Til højre i billedet ses en hånddrevet ventilationspumpe, og til venstre ses en speciel dør, formentlig af typen 841P6.
Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv - Fotograf ukendt.

Photograph, which due to the excavation could be identified as been taken in the bunker at Vognsbølparken and shows the left gas lock, before the bunker was emptied for inventory. A special door type 841P6 can be seen on the photo. The entrance to the boiler room can be seen in the middle and shows both a porcelain wash basin and the one end of the warm water emersion boiler. Photo: Esbjerg town historical archive. Photographer unknown.

Vandinstallationer

Bunkeren havde sin egen vandforsyning fra en brøndboring i teknikrummet (rum 10). Der er tegn på, at bunkeren også var tilkoblet Esbjergs vandforsyning, da der fra en rørgennemføring i ydervæggen bag nødstrømsgeneratoren var et forløb af vægindstøbte vandrørsholdere, der førte til vandtanken. Ud fra verificerede fotos af facaden, der blev taget kort efter befrielsen (fig. 2), kan det ikke konkluderes, om der er ført vandrør ind i bunkeren.

Der var seks håndvaske i bunkeren, hvoraf fire havde både varmt og koldt vand. Udslagsvaske i teknikrummet og fyrrummet havde kun koldt vand (fig. 6). I højre indgang (rum 01) var der et tappested med koldt vand ved afgiftningsnichen. Derudover var der ført vand ud til begge toiletter.

Elinstallationer

Bunkeren har med stor sandsynlighed været tilkoblet Esbjergs bynet. Dette ses ved, at der var ført et elkabel ind i bunkeren fra gulvet i venstre gassluse. Hvis bynet blev sat ud af funktion, f.eks. under kamphandlinger, var bunkeren udstyret med et nødstrømsanlæg. Hvis strømmen gik, ville al strøm i bunkeren være ude af drift i nogle minutter, før teknikerne fik nødstrømsanlægget startet op, og det kom op i korrekt spænding. I mellemtiden blev bunkeren oplyst af den fosforescerende maling på lofterne, og arbejdet i bunkeren blev formentlig kun delvist forstyrret. Det har været vigtigt at få gang i nødstrømsanlægget, da belysningen og vandforsyningen ellers var ude af drift. Ventilationen kunne drives med håndkraft, men med et anlæg af denne størrelse ville det formentlig kun være en midlertidig løsning.

Vurderet ud fra tilbageværende lampemontager blev bunkeren oplyst af skotlamper. De fleste rum havde kun én lampe monteret i loftet.

Rum 08 og 10 havde to loftslamper, og i rum 12 og 14 var der én lampe monteret på en væg i hvert rum. Det formodes, ud fra byggeplaner fra andre bunkere, at der var monteret 40-60 W pærer i lamperne alt efter rumstørrelserne.

I de to indgange, rum 01 og 15, har der formentlig været monteret 15 W-pærer med blå glas. Det har ikke givet særlig meget lys i de relativt store rum, men sammen med de hvide vægge og lofter har det formentlig været nok til at orientere sig ind til gasslusen. Grunden til at bruge de svage blå pærer, var ikke at afsløre bunkerens indgange om natten.

Hele elinstallationen var sirligt udført, hvilket kunne konstateres ud fra adskillige fund, der blev gjort i bunkeren. Her blev der fundet kabelklips, kontakter, stikdåser og samledåser i bakelit. I et hjørne af rum 04 lå en større bunke ledninger og bakelitdele. En optælling af monteringer i væggene antyder, at mindst 30 bakelitsamledåser var brugt i bunkeren. Næsten alle installationer havde efterladt synlige spor på vægge og lofter.

Til nødstrømsanlægget var der udført sikringsbokse, spændingsregulatorer og lignende. Der blev fundet adskillige dele fra disse installationer. I kølevandstanken blev der desuden fundet et aluminiumsskilt, som har vist sig at være brugsanvisningen.

Telefoninstallationer

Telefonsystemet var udført i henhold til fæstningsstandarderne (NARA, RG 242, T-78 Microfilm rulle 774). På trods af, at ringstillingen på taget ikke blev udgravet, kunne det konstateres inde fra bunkeren, at der ikke var ført et telefonkabel via de normale føringsveje.

Telefonkablerne kom ind i bunkeren i modtagelsen, (rum 09) hvor der på en væg var opsat et krydsfelt (Kabelendverschluss (K.E.V.)),

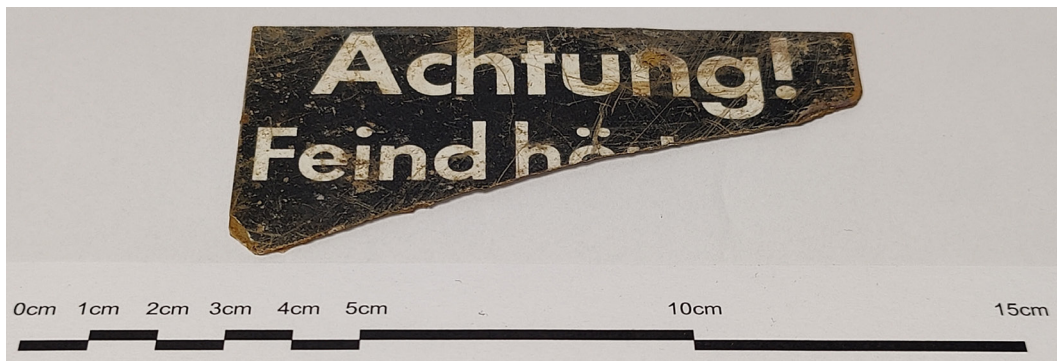

Fig. 7.

en fæstningstelefon (Festungsfernsprecher FF38) med batteriboks, en alarmhøjtaler (Alarm-sprecher) samt en fordelerboks (Verteiler). Fra fordelerboksen udgik kabler til en telefon i lægernes beboelsesrum samt til en tilslutningsboks i højre indgang.

I graven for varmerør blev der fundet et skilt af den type, som var monteret på fæstningstelefoner. På skiltet stod: "Achtung! Feind hört [mit]". 'Advarsel! Fjenden lytter [med].

Normalt var alarmhøjtaleren direkte forbundet med en overordnet enhed, men det er ikke muligt at se, hvilken bunker Vognsbølbunkeren var forbundet med. Dog var bunkeren underlagt den tyske hær.

Ved undersøgelsen af telefonvæggen blev det tydeligt, at el-arbejdet var udført før installationen af telefonanlægget (fig. 8). Ved siden af telefonen var der mærker efter tre lyskontakter eller stikdåser. Den tætteste på telefonen var dog malet over, hvorimod der ved de to andre var malet uden om kontakterne. Da telefonen blev tegnet på opstalten, blev det klart hvorfor. Bunker-telefonens telefonrør kunne simpelthen ikke være der på grund af lyskontakten. Det var formentlig ikke muligt at flytte telefonen, hvorfor kontakten i stedet blev flyttet tættere på døren.

Skilt fundet i graven for varmerør, der er af typen, som var monteret på fæstningstelefoner. På skiltet stod; 'Achtung! Feind hört [mit]'; 'Advarsel! Fjenden lytter [med]. Foto: Morten Jensen, Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

Sign found in the trench for heating pipes. The sign is of the type, which was mounted beside the bunkers telephones. The sign would have read: 'Warning! The enemy is listening.'

Photo: Morten Jensen, Association of Esbjerg on the Atlantic Wall.

Ventilationsinstallationer

Som i de fleste bunkeranlæg var der installeret et ventilationsanlæg, fordi bunkeren var bygget gastæt og underjordisk. På grund af bunkerens størrelse var der udført et stort ventilationsanlæg. Ventilationsanlægget var placeret i teknikrummet (rum 10), hvortil der blev suget luft fra bunkerens facade. I tilfælde af kamphandlinger blev luften ført gennem et stort gasfilter "Raumfilter". Under normal drift blev luften ført uden om filtret og direkte gennem ventilatoren. Fra ventilatoren blev luften blæst gennem et varmelegeme, som blev opvarmet af centralvarmeanlægget. Derefter blev luften blæst rundt i resten af bunkeren gennem rør i væggene. Det er usikkert, hvordan rørene i væggene var ført, og hvilken forbindelse de har til de enkelte rum.

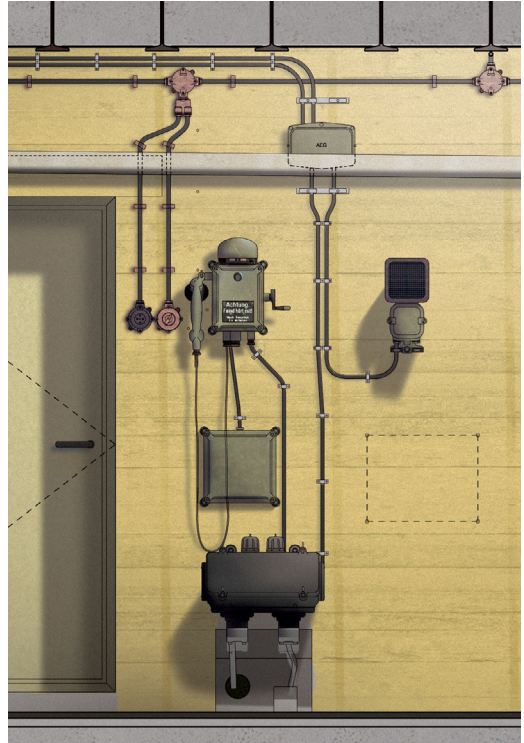

Fig. 8.

Til venstre: Foto taget i modtagelsen (rum 09), der viser bolte i væggen til telefoninstallationer. 1: K.E.V., 2: Batteriboks, 3: Fæstningstelefon, 4: Alarmhøjttaler, 5: Ukendt, 6: Fordelerboks. Til højre ses en rekonstruktion der viser, hvordan telefonsystemet kunne have set ud. Foto og illustration: Morten Jensen, Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

To the left: A photo from room 09, entrance, showing the wall mounts for the telephone installations. 1: K.E.V., 2: Battery box, 3: Bunker telephone, 4: Alarm speaker, 5: Unknown, 6: Distributor box. To the right, an illustration showing how the telephone system could have looked. Photo and illustration: Morten Jensen, Association of Esbjerg on the Atlantic Wall.

Ventilatoren var formentligt af typen "Lüfter L 200/300-2", der havde en kapacitet på op til 15 m³ i minuttet. (NARA, RG 242, T-78 Microfilm rulle 628). Denne type passer størrelsesmæssigt til bunkeren, og den er blevet observeret i en type 639 med næsten intakt ventilationsanlæg. De opmålte afstande mellem boltene på ventilatorens fundament passer også med denne type. Ventilatoren var tilsluttet strøm, og normal drift blev udført med en elmotor. I tilfælde af strømsvigt kunne ventilatoren drives manuelt ved hjælp af et håndsving.

Der var installeret et sekundært ventilationsanlæg i bunkeren, som ikke havde filtrering. Ventilatoren var placeret i venstre gasluse og var af typen "Lüfter HES 10" med en kapacitet på 10 m³ i minuttet (NARA, RG 242, T-78 Microfilm rulle 628). Dette bekræftes af boltafstandene på væggen samt et originalfoto

af gassluser (fig. 6). Det formodes, at ventilatoren blæste luft ud i de to gassluser inde i wc-nicherne for at skabe et kraftigt overtryk. Dette var for hurtigt at fjerne giftgasser, så sårede kunne flyttes ind i bunkeren uden større ventetid. Installationen er ikke normal i de tyske bunkere, men ser ud til at have været standard i denne type.

Ventilationsanlægget skabte et overtryk, som tvang den tilstedeværende luft til at forlade bunkeren igen for at skabe cirkulation og sikre en god luftkvalitet. Det skete via rør fra de enkelte rum, der hovedsageligt førte til gassluserne. Fra gassluserne var der rør ud til indgangene, hvor luften i princippet igen var ude i det fri. For at den fri luft og eventuelle krigsgasser ikke skulle kunne trække ind i bunkeren, var de ovennævnte rør alle forsynet med overtryksventiler, der kun tillod luften at bevæge sig ud. Overtryksventilerne fungerede som simple klapper, der med vægtsklodser blev holdt lukket af tyngdekraften. Overtrykket i bunkeren tvang ventilerne til at åbne. Hovedparten af overtryksventilerne var stadig monteret i bunkeren.

Varmeinstallationer

Bunkeren var udstyret med varmeinstallation i form af et centralvarmeanlæg med et fyr, der opvarmede vandet, som løb i rør rundt til radiatorerne i de fleste rum i bunkeren. Kun indgange, gassluser, teknikrum, nødstrømsrummet (rum 11) og brændstofrummet (rum 12) havde ikke radiatorer installeret. Systemet var udført som et selvcirkulerende system, hvor vandet blev opvarmet i fyret og ført op i en rørføring under loftet. I fyrrummet (fig. 9) havde der siddet en ekspansionsbeholder, som udgjorde det højeste punkt i systemet. Herfra løb vandet ud til alle radiatorerne og løb retur via rør ved gulvet, for til sidst at løbe ind i fyret igen. Fyret var placeret lavest i systemet, hvorfor gulvet i fyrrummet ca. lå

ca. en halv meter lavere end i resten af bunkeren. For at skabe plads til returrørene under døråbninger mellem de forskellige rum, var der lavet kanaler med betondæksler i gulvet.

I fyrrummet var der også placeret en varmtvandsbeholder, som blev opvarmet af vandet fra centralvarmeanlægget. Varmtvandsbeholderen var placeret på den ene væg. Under varmtvandsbeholderen sad der stadig en metalknagerække til at holde rensværktøj til fyret. Hovedparten af skorstenen til fyret sad også på plads sammen med store dele af rørføringen. Sammenligning med den originale tyske byggetegning over varmesystemet og opmåling af den tilbageværende rørføring viste næsten ingen afvigelser.

Det var svært at se, hvor der skulle være plads til opbevaring af brændsel til fyret, da rummet har været fyldt med installationer. Dog blev der i venstre indgang fundet en klassisk udført koksspand i zink fra den tidsperiode.

Som beskrevet under afsnittet om ståldele var døren og karmen til fyrrummet udtaget. Døråbningen var også blevet udvidet. Det var sandsynligvis pga. ind- og udtagning af fyret og/eller varmtvandsbeholderen.

Hospitalsbunkere i Esbjerg og på Fanø

Danmarks rolle i 2. verdenskrig ændrede sig løbende gennem krigen, og tyskerne havde en voksende frygt for en mulig vestallieret invasion, især langs den jyske vestkyst. Frygten manifesterede sig fra 1943 og frem til befrielsen i udviklingen af et omfattende kystforsvar med kanoner, radaranlæg, tusindvis af bunkere, minefeller og meget mere. Dette gjorde sig også stærkt gældende i Esbjerg og på Fanø, hvor flere tusinde tropper havde ophold, og blandt andet bemandede de omkring et tusind bunkeranlæg, der blev opført her

Fig. 9.

Oversigtsfoto af det oversvømmede gulv i fyrrummet (rum 14). Rester af returror for centralvarmesystemet ses langs væggene. Det store rør i væggen til højre lige ved vandkanten er luftindtag til fyret. I vandet ligger resterne af porcelænshåndvasken, som ses på det ældre fotografi (fig. 6). Håndvasken sad oprindeligt på væggen ved det umalede felt til venstre. Foto: Morten Jensen, Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

Overview photo of the flooded floor of the boiler room. The remains of the return pipe of the central heating system is seen along the wall. The large pipe in the wall to the right at water-level is the air intake for the boiler. Under the water, the remains of the porcelain wash basin, seen on the photo (fig. 6). The basin sat on the wall positioned at the unpainted piece of wall to the left. Photo: Morten Jensen, Association of Esbjerg on the Atlantic Wall.

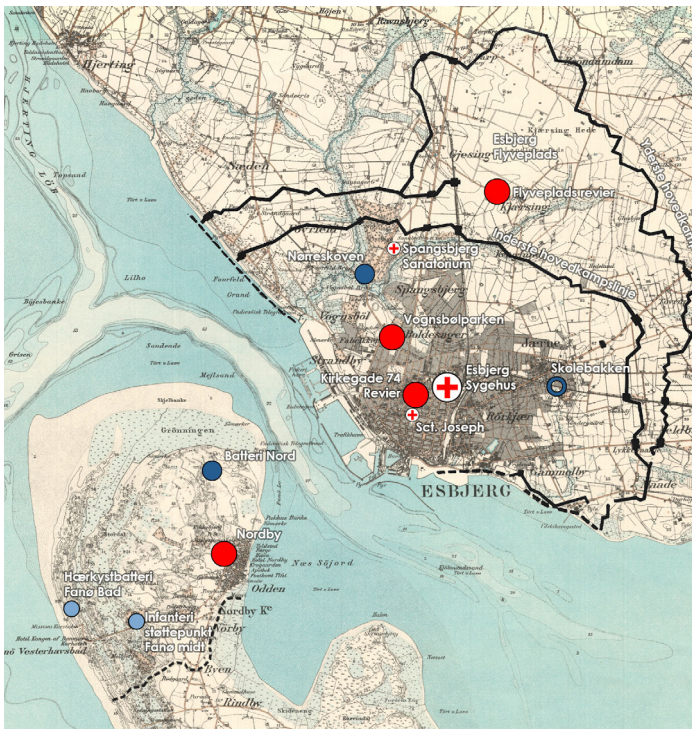

Fig. 10.

Kort over forsvarsområdet Esbjerg/Fanø med placering af civile og tyske militære sygehuse og felthospitaler. Baggrundskort fra dataforsyningen. Hvide med rødt kors = Danske civile hospitaler. Røde = Store felthospitaler. Mørkeblå = Mellemstørrelse felthospitaler. Lyseblå = Samlesteder for sårede. © Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur med tilføjelser af Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

Map of the defence area, Esbjerg/Fanø with the placement of civil and german military hospitals and field hospitals. Background base map from dataforsyningen.

(Baufortschrittsmeldung, NARA, RG 242, T-78 Microfilm rulle 625). Med så mange tropper var det uundgåeligt, at der var brug for medicinske behandlingssteder til både hverdag og kamphandlinger (fig. 10).

Civile sygehuse

Den tyske besættelsesmagt havde gennem krigen kun mindre indflydelse på de civile hospitaler i Esbjerg. Der var dog tilknyttet en tysk læge, der kunne træffe beslutninger i forbindelse med tyske soldaters indlæggelser og prioritere dem frem for civile indlæggelser (Banke 2014, 35). Den tyske læge på den jyske vestkyst var marineoverstabslæge Dr. Johannes Nancke, og han var direkte underlagt staben for marinens afsnitskommandant, Kommandant im Abschnitt dänische Westküste (fork. K.i.A) (NARA, RG 242, T-1022 Microfilm rulle 2696; Oversigt over officerer ved K.i.A.). Hans ansvarsområde inden for det medicinske dækkede altså

samme områder som K.i.A. dækkede, hvilket i praksis betød, at fra 1940 til 1943 dækkede han hele den jyske vestkyst. Herefter ændredes K.i.A.s og Dr. Nanckes ansvarsområde markant (Andersen 2007, 362-363).

I Esbjerg lå der under besættelsen tre hospitaler: Esbjerg Sygehus, Sct. Joseph og Spangsbjerg Sanatorium. Det vides, at der på de to førstnævnte blev behandlet tyske soldater under hele krigen, men uden at det påvirkede sygehusets civile drift væsentligt (Banke 2014, 34). Sct. Joseph Hospital behandlede ligesom Esbjerg Sygehus mange tyske soldater, men det er uvist, om Spangsbjerg Sanatorium mærkede noget til den tyske tilstedeværelse, andet end luftalarmer, den generelle rationering og sidst i krigen en mangel på medicinsk udstyr (Høj-Nielsen 2014, 74). I tilfælde af en vestallieret invasion og angreb på fæstningslinjerne omkring Esbjerg ville de civile hospitaler med sikkerhed komme under fuld tysk

Fig. 11.

Foto af Kirkegade 74. Billedet er formentlig taget lige efter befrielsen, men ved hoveddøren kan der stadig ses to kors, som angiver at det er et hospital. Foto: Esbjerg Byhistoriske Arkiv. Fotograf: Paul Bølling.

Photo of Kirkegade 74. The photo is probably taken just after the liberation, but beside the main door, there are still two crosses, indicating that this is a hospital site. Photo: Esbjerg town historical archive. Photographer: Paul Bølling.

kontrol. Det er dog tvivlsomt, om Spangsbjerg Sanatorium ville blive benyttet, da det var beliggende meget tæt på den forberedte tyske hovedkampslinje (HKL). Sanatoriet lå kun en kilometer fra yderste HKL, og kun 400 meter fra den inderste HKL.

Marinelazaret Kirkegade 74

Omkring juli 1943 blev den nyopførte bygning på hjørnet af Kirkegade og Frodesgade beslaglagt og indrettet som et lazaret for den tyske krigsmarine (fig. 11). Bygningen, der skulle have været Esbjergs nye handelsskole, blev altså omdannet til et mindre hospital/infirmeri for den tyske krigsmarine i Esbjerg og fungerede som dette gennem resten af krigen. Handelsskolen, Kirkegade 74, havde grundstensnedlæggelse den 5. juni 1942 (<<https://eba.esbjerg.dk/soeg-i-samlingerne/tidslinje-esbjerg-kroeniken>> [tilgået 21-09-2024], Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Esbjerg Krøniken), og stod færdig i løbet af juni 1943 (<<https://weblager.dk/municipality/561/45>> [tilgået 21-09-2024], Esbjerg Kommunes online byggesagsarkiv, færdigmelding 1943).

Efter beslaglæggelsen blev der planlagt et større beskyttelsesrum i handelsskolens baghave, som blev påbegyndt omkring november 1943 (fig. 12). Kort før påbegyndelsen af beskyttelsesrummet var der, ifølge bevaret korrespondance (BAMA, RM45/III 327 – Festungsbau), ønske om at opføre en reel hospitalsbunker, da det var vurderet nødvendigt med et centralt beliggende behandlingssted med mulighed for at foretage alle nødvendige, kirurgiske indgreb. Allerede den 30. november 1943 kunne det meddeles, at en stor hospitalsbunker af typen 639 – Grosser Sanitätsunterstand var lagt ud i fæstningsbyggeprogrammet for 1944 (BAMA, RM45/III 328 – Festungsbau). Beskyttelsesrummet skulle herefter anses som en midlertidig løsning, indtil en reel hospitalsbunker var opført. Der var også

planlagt en bunker til opbevaring af sårede, type 661 - 'Verwundetensammelstelle', da det blev vurderet, at der ikke var sengepladser nok i hospitalsbunkeren. Der blev dog ikke opført en sådan bunker i Kirkegade, og det må formodes, at planerne blev ændret. Der var dog diskussion om behovet for sengepladser, og ifølge skrivelse pr. 11.12.1943 kan det læses, at man vurderede, at der skulle findes plads til op til 10% af mandskabsstyrken fra de forskellige steder i Esbjerg (BAMA, RM45/III 328 - Festungsbau). Mandskabsstyrken blev sat til 4.000 mand, hvilket betød, at der skulle findes plads til op mod 400 syge og sårede.

I december 1943 blev den K. F. U. M.-ejede matrikel på hjørnet af Kirkegade og Skjoldsgade beslaglagt (<<https://eba.esbjerg.dk/esbjergs-historie/2-verdenskrig/byraadsreferater-1943-1945>>[tilgået 21-09-2024]), og i sidste halvdel af 1944 påbegyndte man opførelsen af hospitalsbunkeren. Bunkeren står opført i den tyske 'Baufortschrittsmeldung' (BFM) som færdigstøbt den 17. oktober 1944. 'BFM' er dateret til den 15. januar 1945, og på dette tidspunkt er bunkeren hverken meldt afleveret til krigsmarinen eller meldt færdig. Bunkeren blev efter krigen opmålt af Stadsingeniøren i Esbjerg, som udførte en tegning, men ingen anden dokumentation af anlægget er fundet, og bunkeren har siden 1957 været lukket. Ovenpå den er opført et flere-etagers byggeri, hvor kælderens fundamenter er støbt ned foran indgangene, hvorfor det ikke er muligt at lave en registrering af bunkeren og udrede, om den har været færdigbygget inden befrielsen.

Hospitalsbunkeren ved Esbjerg flyveplads

Det tyske luftvåben havde ansvaret for den tyske flyveplads i Kjersing i det nordlige Esbjerg. Flyvepladsen, der var en dansk lufthavn indviet i 1937, blev besat og beslaglagt allerede den 9. april 1940. Straks efter begyndte en

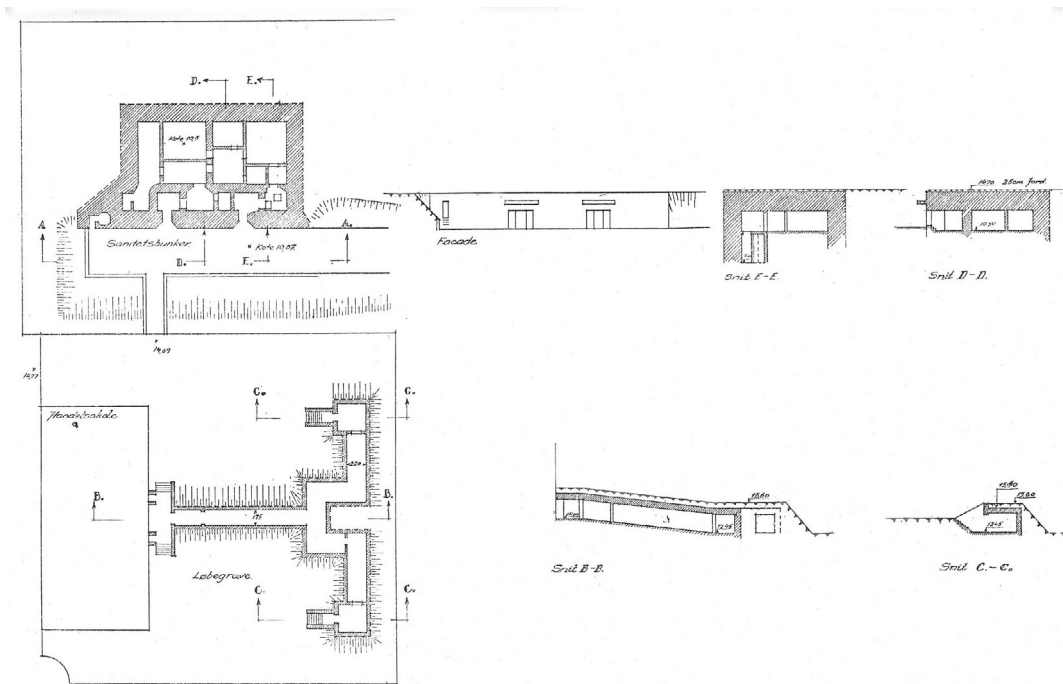

Fig. 12.

Tegninger af Kirkegade 74 med et stort beskyttelsesrum i baghaven. Ovenfor denne ligger hospitalsbunkeren af type 639, som i dag er beliggende under KFUM/KFUK. Tegning: Rigsarkivet, tegnet af Stadsingeniøren i Esbjerg.

Drawings of Kirkegade 74 with a large air raid shelter in the back garden. Above this is the hospital bunker type 639, which today lies under KFUM/KFUK. Drawing: State Archives, drawn by town engineer in Esbjerg.

større udbygning, og blandt det første, der blev opført, var et mindre hospitalsområde med en stor infirmeribarak og en større hospitalsbunker. Bunkeren var dog kun udført med 50 cm tykke betonvægge, og da der i sidste halvdel af krigen blev vurderet en øget risiko for en vestallieret invasion i området omkring Esbjerg, blev det klart, at bunkeren ikke var kraftig nok til at modstå direkte angreb. I 1944 blev der påbegyndt en erstatning for bunkeren fra 1941. Valget faldt på en type 639, som marinelazarettet i Kirkegade, der blev færdiggjort og overgivet til Luftwaffe den 18. august 1944. Dette var kun ni dage før et stort amerikansk flybombardement af flyvepladsen, hvor 62 amerikanske B17

bombefly tæppebombede flere områder og forårsagede store skader på mennesker og materiel (Kristensen & Kofod, 437). Det betyder, at bunkeren kunne have været i reel drift. Selvom bunkeren blev meldt færdig, blev det ved registrering konstateret, at der aldrig blev monteret et nødstrømsanlæg. Alt andet teknisk udstyr ser dog ud til at have været monteret, så bunkeren kunne have været driftsklar under angrebet.

Større felthospitaler- Hospitalsbunkere på Fanø og i Vognsbølparken

Ud over hospitalsbunkeren i Vognsbølparken blev der bygget en tilsvarende ved Nordby Skole på Fanø- begge af typen 639. Bunkerne

var af samme type som i marine-lazarettet i Esbjerg og skulle fungere som felthospitaler i en kampsituation, men var formentlig kun på standby og kom aldrig i egentlig funktion. Felthospitalerne havde flere behandlingsmuligheder end samlestederne ude i de enkelte stillinger, men færre end på et egentligt hospital.

Der er ikke fundet meget grundlag for placeringen af disse hospitaler i kildematerialet, men i et byrådsreferat af 28. februar 1944 diskuteres placeringen af Vognsbøl-bunkeren. Tyskerne ønskede at placere den i det, der kaldtes forst-botanisk anlæg, hvor der var mange sjældne træer, men skovrideren protesterede, og det blev bragt for byrådet, som forhandlede med tyskerne. De kom til enighed om, at bunkeren kunne placeres et sted, hvor skovrideren fandt det mindst ødelæggende for træerne. I byrådsreferatet af 11. marts 1944 (<<https://eba.esbjerg.dk/esbjergs-historie/2-verdenskrig/byraads-referater-1943-1945>>[tilgået 21-09-2024]) blev der opnået enighed om en placering syd for Vognsbøl Kirkevej (nuværende Mågeparken) mellem den østligste og mellemste sti. Denne placering svarer til den placering, bunkeren har i dag.

Mindre felthospitaler

På Fanø blev der i 10,5 cm flakbatteri Nord opført en bunker af typen 638, som benævnes "Kleiner Sanitätsunterstand". Bunkeren var en mindre udgave af bunkeren i Vognsbøl-parken og havde plads til læge og sygeplejepersonale, og der var en operationsstue i midten.

I Esbjerg opførte tyskerne to områder med mindre felthospitaler. Det ene var beliggende på hjørnet af Parkvej og Gl. Vardevej, og det andet var beliggende ved Skolebakken op ad jernbanen. De to områder lå strategisk placeret ca. 1,5 km fra den inderste hovedkampslinje,

og ville kunne førstebehandle sårede fra henholdsvis de vestlige og østlige dele af hovedkampslinjen. De to mindre felthospitaler i Esbjerg bestod af en type 638 - "Kleiner Sanitätsunterstand" samt en type 661 - "Verwundetensammelstelle". Mens bunkerne i det vestlige felthospital er støbt, men ikke meldt færdige, var bunkerne i det østlige påbegyndt, men ikke støbt ved krigens afslutning.

Samlesteder for sårede

I enkelte af de tyske stillinger blev der opført en bunker af typen 661 - 'Verwundetensammelstelle' til samling af sårede ved kamphandlinger. I bunkerne har det ikke været muligt at udføre andet end livreddende førstehjælp, da de ikke var udstyret med operationsfaciliteter, og bunkerne har formentlig kun været bemandede af de enkelte stillingers eget sygehjælperuddannede personale. Nogle stillinger, herunder 10,5 cm Flakbatteri Nord på Fanø, havde en læge tilknyttet, men ikke alle stillinger var sådan indrettet. Der var opført bunkere af typen 661 i stillingerne for 10,5 cm hærkystbatteri Fanø Bad, ved infanteristøttepunktet tværs over Fanø syd for Nordby samt i 1. stilling langs stranden af Fanøs vestkyst. Disse stillinger var underlagt den tyske hær og lå direkte i, hvad der kunne forventes at blive hovedkampslinjer i et invasionsscenario.

Var det nok?

De foregående afsnit beskriver et tilsyneladende veludbygget hospitalssystem til sikring af syge og sårede i tilfælde af et angrebsscenario. Som tidligere beskrevet var det vurderede behov i december 1943 ca. 400 sikrede sengepladser, regnet som 10 % af en mandskabsstyrke på ca. 4.000, men ved sammentælling af pladserne i de opførte bunkere opnås kun ca. 250 pladser.

Med den kraftige befæstningsudbygning fra 1943 og frem til krigsslutningen er det

usandsynligt, at mandskabsstyrken og dermed behovet for sengepladser var mindre til sidst i krigen end i december 1943. Så var det tyske hospitalssystem ikke fuldt udbygget, eller havde deres prioriteter ændret sig?

Hvad nyt?

Tyskernes frygt for en vestallieret invasion i Danmark betød opførelsen af et massivt forsvarssystem bestående af bunkers, pansergrave, pigtrådsspærringer, minefelter og meget mere. I den forbindelse var det også nødvendigt at opføre hospitalsfaciliteter, der kunne håndtere et stort antal sårede i tilfælde af kamphandlinger. I Esbjerg og på Fanø opførtes adskillige bunkeranlæg i forskellige standardiserede typer, der varierede i størrelse og var beregnet til forskellige grader af behandling, fra førstehjælp til reelle operationer. Bunkerne var kun ment som behandling under kamphandlingerne, mens et militært hospital i Kirkegade samt de danske civile hospitaler skulle overtage efter kamphandlingerne. Disse hospitaler havde desuden den daglige behandling af de tusinder af tyske tropper i området.

Udgravningen og undersøgelserne i august 2023 i hospitalsbunkeren i Vognsbølparken bekræfter, at bunkeren var færdigbygget og klar til brug med alle installationer udført. På trods af bunkerens sene udførelse har den ikke været nedprioriteret, som f.eks. hospitalsbunkeren i Kjersing, som aldrig fik nødstrømsanlæg. Manglende fund af løst inventar og medicinsk udstyr gør det sandsynligt, at bunkeren efter færdiggørelsen blev placeret i standby-tilstand. Det formodes, at bunkeren været klar til at blive bemanded i tilfælde af kamphandlinger, men i mellemtiden har der kun har været tilknyttet et par teknikere, som har vedligeholdt de tekniske dele af bunkeren. Bunkerens bevaringstilstand var høj i forhold til andre bunkere, der er blevet udgravet og

undersøgt i Esbjerg. På grund af den høje bevaringsgrad var det muligt at rekonstruere størstedelen af bunkerens tekniske dele og udseende. Undersøgelsen af bunkeren har givet ny viden om byggeteknik inden for de tekniske installationer, hvilket er atypisk, da materialer i høj grad blev fjernet efter krigen. Det blev ligeledes bekræftet, at de samtidige periodefotos er taget ved Vognsbøl-bunkeren. Hvorfor denne bunker blev opført med 300 m³ mere beton end normalt for denne type, forbliver dog ubesvaret.

Den nye museumsrevision

I 2022 blev loven om beskyttelse af fortidsminder over 100 år gamle ophævet ved museumsrevisionen. Det betyder, at den automatiske beskyttelse efter 100 år er fjernet for fortidsminder, der er opført i år 1865 eller senere. Bunkere og andre anlæg fra 2. verdenskrig bliver således ikke automatisk fredet efter 100 år. I stedet skal de fremover beskyttes ved konkret meddelelse efter faglig vurdering (<https://slks.dk/omraader/kulturarv/information-til-ejere-/brugere/revision-af-museumslovens-bestemmelser-om-beskyttede-fortidsminder-i-2022>). Et registreringsprojekt udpegede fra 1988-1998 tyve særligt betydningsfulde anlæg fra 2. verdenskrig, heriblandt Marinekyst- og flakbatteri ved Fanøs nordspids, Marinehovedkvarterkomplekset i Hulvejen ved Esbjerg Havn og marineflakbatteriet i Femhøje nord for Esbjerg indgår.

Den tyske besættelse af Danmark 1940-1945 efterlod mange fysiske spor i landskabet og vidner om et mørkt kapitel i danmarkshistorien. Også de dunkle kapitler rummer en vigtig erindring, og derfor bør vi tage vare på mindesmærkerne fra 2. Verdenskrig. Selvom bunkerne fra Regelbau-programmet var standardiserede, og meget information blev nedskrevet, er der stadig vigtige informationer

og observationer at hente i de tyske bunkere, især dem der blev lukket kort efter krigens ophør. Her kan man få et øjebliksbillede fra det tidspunkt, hvor de blev forladt. Idet de ikke har stået åbne og dermed mindre ødelagt af tidens tand, kan der findes nye informationer såsom de selvlysende lofter, der til vores store overraskelse var malet i næsten alle rum af hospitalsbunkeren (fig. 13). Bunkerne er blandt nogle af de vigtigste og mest synlige levn fra besættelsestiden, og det giver en anden form for didaktisk forståelse at kunne se, røre

og lugte historien frem for at læse om den i bøgerne (Hansen og Jensen 2014, 271). Dette blev helt tydeligt, da cirka 3000 gæster mødte op i løbet af de to dage, hvor hospitalsbunkeren i Vognsbølparken var åben for offentligheden. Ligesom andre historiske begivenheder, bliver vi mere og mere afhængige af fysiske fund fra den tid, vi fortsat vil være bevidste om, jo længere vi kommer væk i tid. De fysiske levn fra 2. verdenskrig vidner i høj grad om, hvad vi som samfund er rundet af, og det er derfor vigtigt at bevare og formidle en historie om en svunden tid, som aldrig må gentage sig.

Fig. 13.

Operationsrummet, kun oplyst af den fosforescerende, maling. Der var ingen problemer med at orientere sig nede i bunkeren i det grønne skær. Selvom bunkerens lofter var i forholdsvis god stand, var de efter 80 år begyndt at tære i det fugtige miljø. Det er ikke sikkert, at oplevelsen vil være den samme om endnu 80 år. Dele af registreringsholdet fra Foreningen Esbjerg i Atlantvolden. Fra venstre ses; Per Yde, Martin Jensen, Elsebeth Schönemann, Morten Jensen, Mathias Nielsen. Foto: Mikkel Rindholt, Foreningen Esbjerg i Atlantvolden.

The operation room only illuminated by the phosphorescence paint. It was possible to orientate one's way around the bunker without difficulty in the green light. Even though the bunkers ceilings were in relatively good condition, they were beginning to show signs of decay in the damp environment. It is not certain, that the same will be true of the experience in yet another 80 years. Part of the registration team from Association of Esbjerg on the Atlantic Wall. From the left: Per Yde, Martin Jensen, Elsebeth Schönemann, Morten Jensen, Mathias Nielsen. Photo: Mikkel Rindholt, Association of Esbjerg on the Atlantic Wall.

Arkivmateriale

Bundesarchiv Freiburg - Abt. Militärarchiv (BAMA)

RM45/II 461 - L487, Wand- und

Deckenverkleidung

RM45/III 327 - Festungsbau

RM45/III 328 - Festungsbau

www.eba.esbjerg.dk, Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Esbjerg Krøniken

www.eba.esbjerg.dk, Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Byrådsreferater 1943-1945

www.weblager.dk, Esbjerg Kommunes online byggesagsarkiv, færdigmelding 1943 SJM 1308 k7 - Beretning

The U.S. National Archives and Records Administration (NARA)

Records Group 242, T-78 Microfilm rulle 625

Records Group 242, T-78 Microfilm rulle 628

Records Group 242, T-78 Microfilm rulle 774

Records Group 242, T-1022 Microfilm rulle 2696; Oversigt over officerer ved K.I.A.

Litteratur

Andersen, Jens 2007: *Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45*. Hanstholm og København.

Banke, Charlotte 2014: *Kitler, konger og kontorer. Esbjerg Sygehus 1940-65, Esbjerg*.

Bonvig Christensen, Arne 1976: *Invasion i Danmark?*, Odense.

Hansen, Lulu Anne og Mette Bjerrum

Jensen 2014: Spræng dem eller bevar dem.

Bunkers fra betonklodser til kulturarv og

attraktioner. *Bunkers. Atlantvoldens perspektiver i Danmark*, (Red. Lulu A. Hansen og Martin Rheinheimer) s. 261-318.

Høj-Nielsen, Aja 2014: Svend Aage

Hanssen- læge, organisator og socialmediciner i Esbjerg og Ribe Amt, *Fra Ribe Amt* 2014, s.72-84.

Holstein, Ulrich 1979: *Esbjerg - et tyngdepunkt i det tyske vestkystforsvar 1940-45*, Nærum.

Jensen, Morten Søllegaard og Torben

Thorsen 2016: *Esbjerg Flyveplads 1940-1945. Luftkrigen over Esbjerg 1939-1945*, Kahrius.dk

Kristensen, Henrik Skov og Claus Kofoed

2012: *Bomber over Danmark - Vestallierede luftangreb under 2. verdenskrig*, København.

<<https://slks.dk/omraader/kulturarv/information-til-ejere-/brugere/revision-af-museumslovens-bestemmelser-om-beskyttede-fortidsminder-i-2022>> [tilgået 21-09-2024].

<<https://bunkermuseumhanstholm.dk/viden-om/tysk-militaer-organisation-i-danmark/kriegsmarines-organisation-i-danmark-1940-45/kriegsmarines-territorielle-inddeling-1940-45/>> [tilgået 23-09-2024].

Summary

Denmark's role in WWII changed over the course of the war and the occupying German forces had a growing fear of a possible allied invasion flank, especially along the west coast of Jutland. This fear manifested itself in the development of a comprehensive coastal defence system with artillery, radar stations, thousands of heavily defended bunkers and minefields together with other elements. With so many troops in the vicinity of Esbjerg, there was an unavoidable need for medical treatment sites to serve the needs of both daily life and active military situations. On of these sites was a hospital bunker built at Vognbølsparken in Esbjerg. The bunker was closed shortly after the end of the war and over time - several questions have developed regarding this bunker - whether the bunker was ever taken into active service amongst other things. The bunker was excavated and investigated in August 2023. The investigation was a collaboration between the Association of Esbjerg on the Atlantic Wall and Museum Vest. A

co-operative effort to ensure, that the registration of WWII sites takes place on a par level with all other archaeological excavations. The investigation answered a number of questions, and it became clear, that the bunker was most probably never taken into active service but had remained instead on a form of stand-by status. To the surprise of the excavation crew, they discovered that nearly all the ceilings of the bunker had been painted with efflorescent paint, which would ensure a form of illumination in the case of a loss of electricity. The ca. 3000 guests, that visited the bunker, during the two-day period, where it was open for public access, show that there is still the degree of interest for bunkers and WWII in general remains high. It gives another form of didactic understanding, to be able to see, touch and smell history rather than just reading about it in books. For this reason, it is important to ensure to preservation of these remnants from WWII and prevent their disappearance.

Noter

- ¹⁾ Jensen, Morten Søllegaard 2024: Foreningen Esbjerg i Atlantvolden: Udgravnings- og registreringsrapport – Hospitalsbunkeren i Vognsbølparken (SJM 1308)
- ²⁾ Bunkerens placering og udvendige omfang blev registreret under det daværende Skov- & Naturstyrelsens befæstningsregistreringsprojekt, udført af frivillige rundt om i landet. I Esbjerg stod Besættelsestidshistorisk Selskab Esbjerg (BHSE) for arbejdet. Bunkeren blev dog ikke åbnet på daværende tidspunkt. Bunkeren står i registreringen som 'Vogn. 02'.

Morten Jensen

Formand
Foreningen Esbjerg i Atlantvolden
msjensen83@gmail.com

Bente Grundvad

Museumsinspektør
Museum Vest
Tangevej 6b, 6760 Ribe
bg@musvest.dk
